

Perényi Roland

Városi tér és hatalom: „utcapolitika” a század- fordulós Budapesten*

a tanulmány kiindulópontja egy a századforduló táján megtörtént eset, amelyet Bálint Marcell operarendező örökített meg *Elmondom, mert így történt...* címmel megjelent visszaemlékezésében: „A legidősebb bátyám a századfordulón volt kisfiú. Nem akarta megenni a krumplilevest. Édesapám ezt megsokallta, és fogta a kis Gézácskát, és elvitte a Körútra, az ott strázsáló nagy bajuszú, nagy kardú rendőr bácsihoz, anélkül, hogy ezt a kis diskurzust előre megbeszélte volna vele: »Rendőr bácsi kérem – szólt édesapám –, ez a gyerek nem akarja megenni a krumplilevest.« Mire a rendőr bácsi – azonmód rögtönözve: »Hát akkor beviszlek a sötét dutyiba, tessék ideadni ezt a rossz gyereket. « Persze Gézácska sírni kezdett, és ott a Körúton ígéretet tett, hogy ezentúl megeszi a krumplilevest. Talán most 80 év távlatából sem édesapámat, sem pedig a remekül rögtönző rendőr bácsit nem érheti korrupció vádja, ha megírom, hogy édesapám akkor azonnal átadott a rendőr bácsinak színészi tiszteletdíj címén egy szivart. Még hosszú éveken keresztül a krumplilevest családjunkban »rendőr leves«-nek becézték.”¹

Számunkra ezen epizód nem elsősorban a kreatív pedagógiai módszerek vagy akár a rendőri korrupció története miatt releváns. Vizsgálatunk szempontjából sokkal érdekesebb az a hétköznapi tapasztalat, melynek alapján a város lakó – mintegy a modern város képéhez tartozó, állandó „tereptárgyként” – elhelyezi az utcán posztoló rendőrközeget a város kognitív térképén. Azt vizsgáljuk, hogy a századforduló során hogyan

* A tanulmány a Hajnal István Kör 2005. évi alsólendvai konferenciáján elhangzott előadás kibővített változata.

¹ Bálint 1999, 42–43.

jelenik meg, majd hogyan terjed ki a városi tér egyre nagyobb részére a figyelő rendőri tekintet. Az 1890-es évektől az első világháború kitöréséig tartó időszak e folyamat szempontjából azért is érdekes, mivel Budapest éppen ekkor fejlődött a legdinamikusabban. E fejlődés pedig nem csak előnyöket hozott magával, hanem olyan problémákat is – köztük a bűnözés modern, jellegzetesen nagyvárosi típusainak kialakulását –, amelyekkel a városigazgatásnak és a rendőrségnek egyaránt meg kellett küzdenie.

A modern város – szociológusok, történészek és kulturális antropológusok által sokat vizsgált – jellegzetességeinek egyike a köz- és a magántér egymástól való elkülönülése volt. E folyamat természetesen nem zajlott konfliktusmentesen, hiszen a köztérnek minősülő városi terek bizonyos társadalmi csoportok számára egyben magántérként is funkcionáltak. A városigazgatás és a városi teret egyre inkább állandó megfigyelés alá vonó rendőrség azonban egyre kevésbé tolerálta e magánéleti megnyilvánulásokat.² A köztérben való viselkedésnek a különböző városi és rendőrségi rendszabályok szabtak határokat, ezek be nem tartását pedig többek között az 1879-ben megalkotott kihágási törvény szankcionálta. A kihágási törvénynek köszönhetően sok, addig tolerált viselkedési mód hirtelen normaszegővé vált. E normaszegő viselkedés felfedezésének, megelőzésének és szankcionálásának egyik legfontosabb eszközévé pedig leginkább az utcán szolgálatot teljesítő őrszem lett. Az egyre növekvő városi tömegek ellenőrzésének szorosabbá válását R. D. Storch a következőképpen jellemzi: „A kényszer-akkulturációnak is nevezhető felügyelet hatékonyságát fokozandó az elszórt, erőszakra hagyatkozó ellenőrzést felváltotta az a fajta rendőri fegyelmezés, amely a szüntelen felügyelet nyomásának tette ki a népességet. Ez a hatalomérvényesítés megköveteli a hatalom képviselőjének, a rendőrnek mindenkori fizikai jelenlétét, fürkésző-vizslató tekintetének irritáló állandóságát, hogy mindenkiben meggyökereztesse annak tudatát, hogy a rendőr mindig közelben van és bármikor a helyszínen teremhet.”³

A „fürkésző-vizslató” tekintet terjeszkedését próbáljuk végigkísérni az 1890-es évektől egészen az első világháború kitöréséig. Mivel forrásaink nem engednek betekintést e terjeszkedés minden részletébe, ezért a rendőri hatalom köztéri működésének csak egy szeletét tudjuk itt bemutatni. Kevés olyan, a bevezetőben idézett visszaemlékezéshez hasonló, személyes jellegű forrással rendelkezünk, amelyek segítségével az egyes városiak hétköznapi tapasztalatát szisztematikusan lehetne rekonstruálni. Ez alól kivétel néhány, az 1970-es években a *Tanúságtévők* című

² Gyáni 1999, 34.

³ Idézi Gyáni 1999, 41.

könyvsorozatban megjelent önéletírás, valamint Kassák Lajos *Egy ember élete* címmel megjelent művének magyarországi és külföldi rendőrségekkel kapcsolatos élményeit is tárgyaló részei.⁴ E visszaemlékezések azonban erősen átpolitizáltak, ezért a rendőrséget elsősorban a különböző tüntetések és sztrájkok idején tanúsított magatartása alapján, az elnyomó hatalom eszközeként ítélik meg a szerzők. Kétségtelen, hogy a munkásmozgalom a századfordulón egyre több feladatot adott a fővárosi rendőrségnek (erről tanúskodnak többek között a főkapitány által minden évben kiadott jelentések egyre vastagodó fejezetei a munkásmozgalomról). A rendőrség és a munkások összecsapásait Gyáni Gábor elemezte részletesebben egy tanulmányában,⁵ a rendőrség városi térben történő mindennapos jelenlétével azonban kevés társadalomtörténész foglalkozott. E téren úttörő jellegűnek tekinthető az a kutatás, amely Thomas Lindenberger nevéhez fűződik. Lindenberger *Straßenpolitik* címmel megjelent munkájában az első világháború előtti Berlinben a sztrájkok és különböző fővárosi lázadások mellett a városlakók és az utcán szolgálatot teljesítő rendőrök közötti „mindennapos összeütközéseket” („alltäglicher Kleinkrieg”) is vizsgálta.⁶

Jelen tanulmányban elsősorban utóbbira koncentrálnak. Eközben azonban nem szabad szem előtt téveszteni a munkásság és az utcán jelenlévő hatalom viszonyát sem: vizsgálatunk egyik kiindulópontja az a történelmi megállapítás, miszerint a modern város köztereinek egyre fokozódó ellenőrzése, az „utcapolitika felülről”, elsősorban a munkásnegyedekben érvényesül. Ezt a megállapítást elsősorban angolszász társadalomtörténészek munkáira hivatkozva tette Gyáni Gábor a társadalmi térhasználatot vizsgáló munkájában. Az *utca és a szalon* erre vonatkozó passzusai inkább általában a modern nagyvárosról beszélnek, arra azonban mindenképp érdemes e gondolat, hogy belőle kiindulva vizsgáljuk azt a kérdést, hogyan vette birtokba a budapesti rendőrség a századfordulótól kezdve a főváros nyilvános és félnyilvános tereit.

Fő forrásunk az 1902-től évente megjelenő *Budapesti útmutató*, amely később a sokatmondó *Az utca rendje* alcímet viselte. Az útmutató pontosan felsorolja az összes, a főváros területén található őrszem helyét. Ezen adatok segítségével kíséreltük meg az őrszemek „térképre

⁴ Lásd például Gárdos Mariska visszaemlékezését, amelyben részletesen leírja, hogyan sikerült egy plakátragasztási akció során túljárnia egy rendőr eszén. Tanúságtevők 1976, 43–46. Kassák 1957.

⁵ Gyáni 1991.

⁶ Lindenberger 1995.

⁷ A vizsgálat során a *Budapesti útmutató*ban szereplő információkat (utca, házszám, épület) az 1870–74-es felmérés során készült, 1:5000 léptékű térkép 1908-as változatának segítségével azonosítottuk.

vitelét”, a városi térben való elhelyezését.⁷ Ebből a szempontból különösen érdekes az 1904-es év, mivel az ez évi főkapitányi jelentés – hivatkozva arra, hogy a rendőrség „egyre-másra kapta a magánosoktól a kérvényeket, a hatóságoktól a megkereséseket, amelyekben a kiépült területrészbiztonságának fokozottabb biztosítása végett egy-egy rendőrőrszemnek vagy éppen őrszobának a felállítását kérelmezték”⁸ – tartalmaz egy tervezetet az újonnan felállítandó őrszobákról és őrszemekről. A terv ugyan az állandó pénz- és létszámhiány miatt nem valósult meg, azt azonban jól mutatja, hogy a város mely pontjain volt igény a rendőri megfigyelés kiterjesztésére.

Záró évként az első világháború előtti utolsó békés évet, 1913-at választottuk. Ez az év nemcsak korszakhatárként érdekes, hanem azért is, mert bűnügyi szempontból rekordévként számít: a rendőri statisztikák szerint a vagyon elleni bűntettek száma például az előző évhez képest 70 százalékkal emelkedett.⁹ Az 1913-as év azonban nem pusztán a bűnügyi statisztika miatt lehet érdekes: segítségével betekintést nyerhetünk abba, milyen tanulságokat vont le a fővárosi rendőrség az egy évvel korábban lezajlott „vérvörös csütörtök” eseményeiből. Forrásunkból, a *Budapesti útmutatóból* azonban nem derül ki egyértelműen, hogy az 1913-ra kiadott könyvecske rendőrőrszemekre vonatkozó része melyik időszakra vonatkozik, ezért csak feltételezhetjük, hogy az inkább az 1912-es helyzetet mutatja.¹⁰ Amennyiben a május 23-i zavargások utáni állapotokat tartalmazza, akkor elmondhatjuk, hogy a rendőrség hétköznapi utcai jelenlétére nem volt hatással a „vérvörös csütörtök”. Ezt látszanak alátámasztani az 1912-es és 1913-as évre vonatkozó főkapitányi jelentések, melyek nem foglalkoznak a zavargások és a hétköznapi figyelőszolgálat összefüggéseivel. Ugyan a kérdés még további kutatást igényel, valószínűsíthető azonban, hogy a rendőrség köztérbeli jelenlétének stratégiájában nem hozott sok változást a „vérvörös csütörtök”.

Mielőtt rátérnénk a város térszerkezete és a rendőri térfigyelés közötti összefüggések elemzésére, szükséges néhány mondat erejéig kitérni az őrszemek által végzett megfigyelőszolgálat sajátosságaira.

⁸ A *Budapest ... 1904*, 5.

⁹ A *Budapest ... 1913*, 150.

¹⁰ Sajnos 1914-ben nem jelent meg a *Budapesti útmutató*, amely már biztosan az 1913-as állapotokat tükrözte volna.

A rendőri figyelőszolgálat és a városi köztér

Egyelőre nem tisztázott, hogy pontosan mikortól számíthatjuk a rendőrség állandó köztérbeli jelenlétének korszakát Budapesten. A főváros egyesítése előtti időszakról mindössze annyit tudunk, hogy a későbbi belváros területén „nem sok rendőrt lehetett akkoriban látni, mert zömük magában a városházi főkapitány épületében tanyázott, s csak néhány teljesített rendszeres szolgálatot a hajóállomáson a Kristóf és a Barátok terén, valamint a Kecskeméti és a Hatvani kapunál”.¹¹ A hatvanas években a 46 őrhely nagyobb része az akkori külső területekre, a Lipót-, Teréz-, József- és Ferencváros belső részeire esett. Ezt egészítette ki az a 17 lovas rendőr, akik szintén főleg a külső területeken portyáztak.¹² A rendőri jelenlét fokozódását és állandósulását valószínűleg valamikor az 1880-as évek közepétől, talán az 1885-ös Országos Kiállítástól számíthatjuk. Az Ezredéves Kiállítás idejére mindenesetre már annyira elterjedt volt a térfigyelés, hogy a kiállítási területnek jóformán nem volt olyan négyzetmétere, amely a rendőrőrszemek horizontján kívülre esett volna. Az 1896-os kiállításnál már arra is külön ügyeltek, hogy „minden rendőr ugyanarra az őrhelyre kerüljön, hogy alapos ismeretei legyenek az épületekről, műtárgyakról, alkalmazottakról.”¹³

Az 1890-es évek rendőri „utcapolitikájának” jellemzőit a *Rendőri Lapok* című szaklap 1894-es, *A fővárosi államrendőrség* címmel megjelent cikksorozata a következőképpen jellemzi: „Az utcai szolgálat Budapesten kombinált rendszerű, sem fix őrszemekre (mint Londonban), sem őrjáratokra (mint az éjjeli szolgálat Párisban) nincs alapítva, hanem vegyesen. Nappal csakis fix őrszemek, éjjel ezenfelül őrjáratok is teljesítik a szolgálatot. Külön éjjeli őrség, mint Berlinben van (a Nachtwächterkorps), nincs nálunk, csupán bolti őrség, de ez is a rendőrség keretén kívül áll, mint magánintézmény és legkevésbé sem felel meg a modern éjjeli boltőrséghez fűzött kívánalmaknak.”¹⁴

Az itt vázolt rendszer alapelvei a következő évtizedben sem változtak, a gyakorlatban való működéséről azonban lényegesen több forrással rendelkezünk a 20. század első éveitől kezdve.

¹¹ *A fővárosi...* 1995, 169.

¹² Uo.

¹³ *A Budapest...* 1995, 309.

¹⁴ *Rendőri Lapok*, 1894. október 14., 5.

A figyelőszolgálat jellemzői

A rendőrség figyelőszolgálatának főbb jellemzőiről az 1900-as évektől nagy számban megjelenő rendőri kézikönyvből és útmutatóból tájékozódhatunk. Ezek közül talán a legfontosabb az 1906-ban megjelent, a rendőri oktatás egyik megteremtőjének, Laky Imrének a nevéhez fűződő *Rendőrközegek tankönyve*. Ebben részletesen taglalja a szerző a figyelő szolgálattal kapcsolatos tudnivalókat. Egy-egy „posztot” négy (épületen belül működő őrség esetén két) rendőr foglalt el, a szolgálat három napig tartott, ebből két napot őrszemként, egyet pedig tartalékszolgálatban töltött a rendőr, a negyedik napja szabad volt. Egy posztot naponta két rendőr látott el, négy órás váltásban.¹⁵ A rendőröknek szigorúan tilos volt a szolgálat alatt elhagyniuk őrhelyüket, nem dohányozhattak vagy aludhattak őrhelyükön. Nem léphettek be ok nélkül rendőri felügyeletet igénylő helyekre, senkivel nem elegyedhettek „indokolatlan társalgásba”, és nem fogadhattak el ajándékot vagy „ingyen ellátást” (azaz a bevezetőben említett történet rendőr szereplője kétszeresen is vétséget követett el azzal, hogy szóba állt az apával, majd jutalomként elfogadta tőle a szivart – amit talán még szolgálat közben el is szívott).¹⁶

A város külső, ritkábban lakott (de rohamosan betelepülő) területein őrjáratok szolgálták a közbiztonság fenntartását. Egy-egy őrjárat két lovas vagy – ez volt a gyakoribb – gyalogos rendőrből állt, és az őrjáratozás útvonalát az illetékes őrszoba parancsnoka határozta meg. Az őrjáraton résztvevő rendőröknek egymást kisebb-nagyobb távolságból követve kellett haladniuk ezen a megszabott útvonalon, amelyről tilos volt letérni.¹⁷

A megfigyelőszolgálat az éjszakai órákban különösen nehéznek bizonyult. Az őrszemek ilyenkor a statikus megfigyelést „portyázó őrjáratozással” váltották föl, melynek fő célja az volt, hogy az őrszemek „hosszabb ideig őrszemkeretük egy részét se hagyják állandó felügyelet nélkül.”¹⁸ Ugyanakkor az őrszem a „jártabb, világítottabb helyeken kevesebbszer fordul meg, mint ott, ahol rendőri megfigyelést igénylő helyek vannak vagy amely helyek a közforgalomtól távolabb esve, bűncselekmények elkövetésére alkalmasabbnak látszanak”.¹⁹ Hogy

¹⁵ Laky 1906, 291.

¹⁶ Laky 1906, 297.

¹⁷ Laky 1906, 300.

¹⁸ Laky 1906, 297.

¹⁹ Uo.

ez a rendszer nem mindig működött tökéletesen, azt jól mutatja az 1913-as főkapitányi jelentésnek a IV. kerületre, a régi pesti belvárosra vonatkozó része. Ebből ugyanis kiderül, hogy a belvárosi boltosok több esetben is panaszkodtak az éjszakai szolgálat elégtelenségére és az éjszakai betörések megszorodására. A rendőrség azonban a boltosokra hárította a felelősséget, mondván, hogy sok kereskedő nem törődik boltja éjszakai védelmével,²⁰ és egyben hangsúlyozza az egyes őrszemhez tartozó terület túl nagy méretét, ami lehetetlenné teszi a tökéletes megfigyelést. „Az őrszem keretét a mai beosztás mellett 15-20 perc alatt járhatná körül. Ez azonban alig lehetséges, mert üzletről-üzletre, kirakatról-kirakatra menve minden ajtót s kirakatot meg kell néznie, vajon nincs-e nyitva, a sötét üzletbe a sötétséghez hozzászoktatott szemével be kell tekintenie, hogy nincs-e bent valaki. Így a keret körüljárása két annyi időt vesz igénybe s a keret túlsó oldalán a betörő ezalatt el is végezheti munkáját.”²¹

A rendőrség figyelőszolgálat nem merült ki az utcán vagy az épületekben szolgáló őrszemek állandó jelenlétében. Ezen felül ugyanis minden nap külön őrszemélyzetet biztosítottak néhány kiemelt középület őrzésére. Ide tartozik az Országgyűlés épületének őrzése (1904-ben például 28 őrszem végezte naponta csak ennek az egy épületnek az őrzését)²² vagy a színházi szolgálat, de ide sorolhatunk olyan eseményeket is – tömegtüntetések, felvonulások, ünnepek, amelyek a köztérben zajlottak –, amelyek különleges rendőri figyelmet igényeltek.

Kit figyel a megfigyelő?

A figyelőszolgálat során nem mindegy, hogyan végzi a rendőr a városi tér figyelését. Erről a következőket olvashatjuk Gyáni Gábor *Az utca és a szalon* című, a társadalmi térhasználatot vizsgáló munkájában: „A szüntelenül fürkésző rendőri tekintet azonban csak akkor lehet igazán hatékony, ha vizuálisan uralja a felügyeletére bízott terepet, és egyúttal képes eligazodni a fegyelmezendő idegenek világában. A város »szöveg«-e, az idegenek alkotta nagyváros kaotikus világa ugyanakkor mind kevésbé érthető, értelmezhető pusztán vizuális jelek alapján.

²⁰ Ennek ellentmondani látszik a korábban idézett tény, hogy a kereskedők és iparosok nagy része „boltizárokat” alkalmazott műhelye vagy boltja éjszakai védelmére. Békés 1973.

²¹ *A Budapest...* 1913, 69.

²² *A Budapest...* 1904, 59.

A rendőr viszont ahhoz, hogy feladatának megfelelhessen, pusztán vagy döntő mértékben az iskolázott tekintet megismerő (tájékoztató) képességében bízhat, ez a legfőbb eszköze.²³

A figyelés elsajátítása azért is fontos kérdés, mivel – amint az a rendőrségi kimutatásokból kiderül – a korszakban az utcán megfigyelő szolgálatot teljesítő őrszemélyzet legalább 60 százalékánál „földműves” származás szerepelt, azaz nagy valószínűség szerint első generációs vidéki bevándorlók alkották az utcát fürkésző rendőrszemélyzet jelentős részét.²⁴ Ezért az utcán szolgálatot teljesítő rendőrök nagy része hasonló térbeli tapasztalattal rendelkezett, mint a hatalmas bevándorló tömegeket fogadó város lakosságának jelentős része – köztük a leginkább megfigyelendők, tehát a bűnözők is. Az utcán posztoló rendőrnek és az ugyanott közlekedő emberek nagy részének hasonló kognitív térképek²⁵ voltak a fejében, az új környezet, a nagyváros – mely a lakossággal együtt maga is állandó átalakulást él meg a korszakban – teljesen új, ismeretlen térélményt nyújtott számukra. Azt, hogy ennek milyen konkrét hatása volt a hétköznapi rendőri gyakorlatra, konkrét esetek vizsgálatával lehetne vizsgálni. A rendőri tankönyvek és útmutatók mindenesetre nem foglalkoztak külön ezzel a problémával.

A kérdés-felelet formájában megszerkesztett *Rendőrközegek tankönyvében* minden olyan törvény és rendelet, valamint főkapitányi utasítás szerepelt közérthető formában, amelyet egy szolgálatot teljesítő rendőrnek ismernie kellett.²⁶ A „Kik igényelnek rendőri felügyeletet?” kérdésre például az alábbi választ kapta az olvasó: „Nyilvános és titkos kéjnök, rovott multú egyének, szokásos büntetettek, koldusok, hordárok, kocsisok, közúti géperező kocsik alkalmazottai, pálinkamérések, korcsmák, vendéglők, kávémérések, kávéházak, szállók és szállodák, nyilvános táncztermek, utcai és kávéházi zenészek, házalók, ószeresek, zsidóbarátok, kóbor cigányok, vándoriparosok, újságárúsító rikkancsok, különféle ipari munkát végző szerelők stb.”²⁷

A figyelőszolgálat – ami a „személyek, tárgyak és események éber megfigyelését”²⁸ jelenti – foglalkozó fejezetek pontosabban meghatározzák a különös figyelmet igénylő városlakók körét. E szerint a rendőrnek különösen alábbi személyeket kell megfigyelnie:

²³ Gyáni 1999, 41.

²⁴ *A Budapest... 1895–1913*

²⁵ A kognitív és a mentális térkép közötti különbséghez lásd Cséfalvay 1990.

²⁶ Hasonló céllal, ámde hordozhatóbb és könnyebben visszakereshető formában már 1903-ban megjelent egy kézikönyv, a *Rendőri Lexicon*.

²⁷ Laky 1906, 293.

²⁸ Laky 1906, 246–247.

- a.) Rendőri felügyelet alá helyezett személyeket.
- b.) Közveszélyes verekedők és késelőket, rovott múltú egyéneket, zsebtolvajokat, lakásnyitogatókat, gyermekfosztogatókat, besurranó tolvajokat.
- c.) Csavargókat.
- d.) Koldusokat.
- e.) Házalókat, ószereseket, kofákat, utcai zenészeket.
- f.) Nyilvános és titkos kéjनोंket.
- g.) Közszolgákat, hordárokat, targoncásokat.
- h.) Közlekedési vállalatoknak, társas kocsiknak alkalmazottait és a bérkocsisokat, automobil és más géperejű kocsik vezetőit.
- i.) Végül ittasokat, örülteket, gyámoltalanokat, eltévedt vagy felügyelet nélküli iskolás gyermekeket.²⁹

A rendőri térfigyelés tehát elsősorban azon „kétes” foglalkozású embereket sújtotta, akik hétköznapijaik jelentős részét a nyilvános térben töltötték, ami viszont egyre inkább a rendőri megfigyelés „látókörébe” került. Ilyenek például a bűnözés és a legalitás határmezsgyéjén mozgó, a foglalkozásukat rendészeti ellenőrzés alatt törvényesen, annak hiányában viszont „titkosan”, azaz törvénytelen módon űző prostituáltak, az állandóan mozgásban lévő – és ezért nehezebben szem előtt tartható – házalók és hordárok, vagy a rendészetileg eleve üldözendőnek tekintett koldusok és csavargók.

A szemmel tartandók másik nagy csoportját – és ez már elvezet a megfigyelőszolgálat másik fontos feladatköréhez, a közlekedésrendszethez – a közlekedési dolgozók, autósok, egy további „gyanús” foglalkozás, a bérkocsisok, és persze maguk az utasok képezik. Amíg a közlekedésrendszet szempontjából kisebb jelentősége volt e csoportok vizuális elkülönítésének, addig a közbiztonságra veszélyesnek tekintett különböző foglalkozások és viselkedésmódok felismeréséhez már valóban szükség volt a jól iskolázott rendőri tekintetre. A *rendőrközegek tankönyve* azonban a felsoroláson túl nem ad további támpontot ahhoz, hogyan lehet a tömegből a veszélyes elemeket kiszűrni; úgy tűnik, hogy a rendőrőrszemek oktatásában az elméleti képzés helyett a gyakorlatban, azaz az utcán szerzett tapasztalaton volt a hangsúly. Mivel a rendőrség őrszemélyzete körében az alacsony fizetés és a nehéz szolgálat miatt nagy volt a fluktuáció, így kétséges, hogy egy rendőrőrszemnek elég ideje volt az „iskolázott tekintet” elsajátítására.

²⁹ Laky 1906, 246–247.

A figyelőszolgálat és a köztér

A századfordulós Budapest rendőrségi térfigyelése szorosan összefügg a városi térszerkezet változásának sajátosságaival. Erről tanúskodnak a korszakban megjelent főkapitányi jelentések, amelyek szinte minden évben említik a város térbeni terjeszkedéséből adódó problémákat. Talán az 1913-as jelentés foglalja össze legjobban e nehézségeket. „E nagy területen, amelynél csak Londoné (kb. 30 000 hektár) nagyobb, igen megnehezíti a rendőrség működését az, hogy a beépítés nem rendszeres, nem terjed a központból fokozatosan kifelé. Kivált a főváros övezetében vannak szinte a tanyagazdaságra emlékeztető módon egymástól elszigetelt telepek és házcsoportok. A szorosan vett belterületen pedig a bérkaszárnnyák sorait is minduntalan megszakítják üres telkek, vagy földszintes, régi divatú házak, melyeknek alig van néhány lakója. A lakosságnak ez a szétszórt elhelyezkedése, az építkezésnek emez, a nagy Budapestre jellegzetes rendszertelensége laikus szemnek alig szembeötlőn, de a rendőri szolgálatban némelykor nagyon érezhető hatásokban – súlyosbitja a mi feladataink ellátását. Nyilvánvaló például, hogy olyan utcában, hol 6000 ember 50-60 zártan sorakozó házban lakik, elegendő egy őrszem is, de olyan utcában, hol ugyanaz a lakosság 200-300 házban helyezkedik el, vagy oly területre, hol 4-5 szétszórt házcsoportnak van ugyanannyi lakója, már kevés az az egy őrszemszolgálat, mely – 4-4 rendőr végzi egy őrszem ellátását – voltaképpen négy rendőr lekötöttségét jelenti.”³⁰ Rendészeti szempontból tehát elsősorban a város rendszertelen beépülése, valamint a szórva-nyosan betelepülő külterületek jelentették a fő problémát. Azt, hogy a rendőrség Budapestről alkotott kognitív térképén található „szürke foltok” hogyan jelentkeztek a rendőrség hétköznapi gyakorlatában, a következő pontban vizsgáljuk részletesen. Itt inkább arra térünk ki, hogy milyen típusú terek voltak azok, amelyek kiemelt szerepet kaptak a rendőrség kognitív térképén.

Első helyen természetesen a sugár- és körutak, a fontosabb közlekedési csomópontok és a város közterei álltak. Ezen belül is általában a városi térben különös jelentőséggel bíró orientációs pontok, jelentős épületek képezték a rendőri megfigyelés „bázisait”. Ilyenek például a templomok, pályaudvarok, vásárcsarnokok, múzeumok vagy a köztéri szobrok. A rendőrség tehát a köztérnek pontosan azon helyeit foglalta el őrszemeivel, amelyek a hétköznapi embernek a nagyvárosban történő tájékozódásához a legfontosabb támpontokat jelentik. Az éves jelen-

³⁰ *A Budapest... 1913*, 8.

tések betekintést adnak abba is, hogy a fővárosi rendőrség számára milyen volt illetve lett volna az őrszolgálat szempontjából ideális város. A Haussmann-féle széles sugárutak és hatalmas, jól átlátható terek, szabályos utcák által tagolt, nyílt városi tér azonban megvalósíthatatlan vágyalomnak bizonyult.³¹ Budán elsősorban a domborzati viszonyok, Pesten pedig a már meglévő, helyenként kanyargós utcákkal és kisebb teresekkel tagolt, sűrűn beépített városszerkezet lehetetlenné tette a városrendészeti szempontból ideálisnak tűnő térszabályozást. Erre igazából csak a külső területeken, a Duna jobb partján: Dél-Budán és Lágymányoson, a pesti oldalon pedig a Lipótváros külső, a körúton túl eső területein, valamint a Hungária körúton túli területeken lett volna esély, ezek a területek azonban az első világháborúig gyéren beépített külterületek voltak vagy gyárnegyedeket foglaltak magukban.

A figyelőszolgálat nem kizárólag a közterekre terjedt ki. Mint azt a későbbiekben is látni fogjuk, a rendőrposztok nem csak az utcákon és tereken teljesítettek szolgálatot. Állandó megfigyelés alatt álltak bizonyos, Gyáni Gábor által „félnyilvánosnak” nevezett zárt terek. Ilyenek többek között a „fogyasztási szükségletek egyéni, de közösségi keretek közötti kiszolgálására specializált éttermek, kocsmák, bárók, egyéb énekes vagy táncos szórakozóhelyek, valamint üzletek és kivált az áruház.”³² E félnyilvános terek figyelését azonban már nem a közrendőr látta el, hanem a rejtett megfigyelésre specializálódott detektív.³³

Akadtak azonban olyan „félnyilvános terek” is, amelyeknél szükség volt az állandó, és ami talán még ennél is fontosabb, a városlakó által jól látható rendőri felügyeletre. Ide sorolhatók a különböző pénztintézetek. A belvárosban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyetem utcai székházában, a Magyar Országos Takarékpénztár Deák Ferenc utcai, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság Vigadó téri, és a Budapesti Belvárosi Takarékpénztár Kígyó téri épületében teljesítettek rendőrök figyelőszolgálatot. A főváros kereskedelmi és pénzügyi központjának számító Lipótvárosban még ennél is nagyobb a rendőri megfigyelés alá eső pénztintézetek és egyéb kiemelt épületek száma. Rendőrök őrizték

³¹ „Az a körülmény, hogy az utcák és közök száma emelkedett, ellenben a *terek száma* fogyott, szintén olyan momentum, mely a rendőri szolgálatot nehezíti, semhogy könnyítené.” *A Budapest... 1897*, 2.

³² Gyáni 1990, 2–3.

³³ A detektívtestület megfigyelése alá tartozó helyiségek és személyek: szállodák, fürdők, éttermek, kávéházak, színházak, orfeumok, dalcsarnokok, bodegák, posták, kórházak, tánctermekek, kocsmák, bordélyházak, pálinkamérések, menhelyek, népkonyhák, „cselédhelyszerzők”, ószeresek, zálogházak, munkásegyletek, „kocsmában lévő egyletek” és végül „hordárok”.

a Kisbirtokosok Földhitelintézetét, a Kassa–Oderbergi Vasút pénztárát, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-t, a Földhitelintézetet, a Magyar Általános Hitelbankot, a Magyar Jelzálog Hitelbankot, a Magyar Leszámítoló Bankot, a Pesti Kereskedelmi Bankot, az Osztrák–Magyar Bankot, a Magyar Agrár- és Járadékbankot, a Wiener Bankvereint, az Egyesült Fővárosi Takarékpénztárat és végül a Hazai Bankot.

Érdekes, hogy e „posztok” az 1900-as évek elején még egyáltalán nem léteztek, így a megfigyelés 1904 óta elkönyvelt terjeszkedésének jelentős hányadát éppen a különböző pénzügyintézetek képviselték. Ez azt a megállapítást látszik igazolni, mely szerint a rendőrség – legalábbis ami a megfigyelő szolgálatát illeti – elsősorban a burzsoázia tulajdonának védelmét szolgálta. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a főváros vásárcsarnokai, amelyek vagyonszükségleti szempontból kritikus pontjai (ma is) egy városnak, s ahol – ellentétben a bankokkal – inkább a város lakosságának alsó rétegei fordulnak meg, nem álltak rendőri ellenőrzés alatt (legalábbis ami az épületek belsejét illeti, hiszen minden vásárcsarnok előtt állt őrszem). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a vásárcsarnokok vagyonszükségleti szempontból szabad prédát jelentettek volna, hiszen minden csarnoknak volt saját őrszemélyzete.³⁴ Az azonban, hogy a vásárcsarnoknak magának kellett védelméről gondoskodnia, miközben a bankközpontokat maga a hatalom védte, jól mutatja a rendőrség vagyonszükségleti koncepciójának prioritásait.

A rendőri megfigyelés, illetve védelem alatt álló város térképén néhány kivételes esetben a magántér is feltűnt. 1913-ra megjelent két, a VI. kerületben található őrszem, akik közül az egyik a Lendvay utca 26. szám, a másik pedig a mellette található, Aréna út 98. szám alatti villa előtt állt. Mindkét villa a báró Groedel család két tagjának, Árminnak és Bernátnak a tulajdonában volt.³⁵ Mivel kizárólag e két őrszem elhelyezése kötődik magánszemély lakásához, továbbá a közelben (például a Szépművészeti Múzeum előtt, vagy az Aréna út – Podmaniczky út sarkán) több őrszem is teljesített szolgálatot, ezért feltételezhető, hogy a villák tulajdonosainak kérésére állította a rendőrség oda őket. Ennek pontos okát ugyan nem tudjuk, de gyanítható, hogy az 1905-ben bárói címet nyert, Tisza Istvánhoz közel álló Groedel-testvérek elleni korrupciós vádak, a politikához fűződő szoros kapcsolataik lehetnek a megkülönböztetett védelem hátterében.³⁶ Ez mindenestre szintén

³⁴ *A Budapest... 1905*, 207–260.

³⁵ Mindketten az Erdélyi Erdőipar Rt. igazgatóságának tagjai. *Magyarország tisztai cím- és névtára* 1906. Budapest. Groedel Ármin mint háztulajdonos szerepel a budapesti címjegyzékben. *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1913. Budapest.

³⁶ Lásd például Zigány Árpád kemény hangú röpiratát *A máramarosi herceg* címmel.

csak azt látszik alátámasztani, hogy a rendőrség, a politikai hatalom egyik fő eszközeként elsősorban az elitek magánvagyonának és személyi biztonságának védelmét volt hivatott biztosítani, az alsóbb rétegek pedig inkább úgy jelennek meg, mint ettől a vagyontól távoltartandó elemek.

Rendőri térfigyelés és a város szociális térképe

A rendőri térfigyelés terjedésének vizsgálatához a *Budapesti útmutatóból* nyert információk mellett a főkapitányi jelentések képezik az elemzési keretet. A jelentések egyes kerületekkel foglalkozó fejezetei nagyon különböznek tartalmukban és részletességükben, abban viszont egyeznek, hogy minden fejezet bevezetőjében megemlítik a kerület társadalmi, térbeli sajátosságainak, valamint a közbiztonság fenntartásának összefüggéseit. A statisztikai adatok – kerület területe, kül- és belterületek nagysága, lakosságszám – felsorolását követően a kerületi kapitányok rövid jellemzést adnak a városrész főbb közbiztonsági problémáiról, a pesti kerületek kapitányai által írt fejezetekből pedig az adott városrészben lakó társadalmi csoportok térbeli eloszlásáról is képet kapunk. A korszakban megjelent főkapitányi jelentésekben továbbá sok hasznos információ található arról, hogy a rendőrség miképp látta a város fejlődését, valamint hogy melyek voltak azok a problematikus helyek a városban, amelyek a figyelő szolgálat szempontjából kihívást jelentettek a rendőrség számára.

Budán az I. kerület adta a legtöbb feladatot a rendőrségnek. Az 1913-ban 84 727 lakost számláló kerületben a legfőbb problémát a rendőrség által gyakran emlegetett külterelki betelepülés okozta. Ez pedig a jelentés szerint magával hozta „az alsóbb néposztály és az ezekből kikerülő kétes existenciák, a közrend és közbiztonságra veszélyes elemek” letelepedését is.³⁷ A kerülethez tartozó hatalmas külterületet – amely az összterületnek nagyjából 91 százalékát tette ki (az I. kerülethez tartozott ekkoriban a későbbi XI. és XII. kerület még jórészt beépítetlen része is) – a rendőrségi figyelő szolgálat nem volt képes lefedni. Így a budai oldal kiránduló- és villaövezetét is jórészt magába foglaló kerületben „igen gyakori volt a betöréses lopás, főképen a télen lakatlan villákban, nyaralókban.”³⁸ Gyakorik a külterelki baromfilopások, a lakatlan

³⁷ *A Budapest...* 1913, 60.

³⁸ *A Budapest...* 1913, 61.

villák pedig „jó búvóhelyet nyújtanak a veszélyes existenciáknak, úgy, hogy ezektől, a folyton megisméltődő – részben eredményes razziák mellett is a kerületet végleg megtisztítani alig lehet.”³⁹ Ezért a kerületi kapitány javasolta, hogy a külterületeken őrzőjáratot teljesítő rendőrök mellett rendőr-kutyák is szolgáljanak.

Az útmutató adatai más megvilágításba helyezik a jelentés szövegét: a legnagyobb rendőri koncentráció a Várban, azon belül is a királyi palota környékén és a Várhoz vezető útvonalakon figyelhető meg. A Krisztinavárosban és főleg a kétes hírnek örvendő Tabánban nem volt ilyen sűrűn szövött a megfigyelés hálója. 1913-ra az őrszemek szaporítása nem a sokat emlegetett külterületek, hanem – a királyi palota őrszemeinek megerősítése mellett – elsősorban Dél-Buda irányában, Lágymányos felé történt. A budai hegyekben mindössze két, őrzőjáratot kiküldő őrszoba felállítása történt meg a korszak végére.

Az I. kerülettel szemben a II., valamint a III. kerületet rendőri szempontból nyugalmasabbnak tünteti fel az 1913-as főkapitányi jelentés. Ez a jelentés megfogalmazója szerint a lakosság társadalmi összetételében tapasztalható állandóságnak köszönhető. Az Óbudát és Újlakot magában foglaló III. kerülettel kapcsolatban például a következő sorokat olvashatjuk: „Más kerületben változó a lakosság. A középosztály és a munkáselem elhelyezkedésében és számarányában többé-kevésbé fluktuációnak van kitéve, a III. kerületben azonban ez a hullámzás ismeretlen. A kerület csendes, hijján van az oly népmozgalmaknak is, melyeket a gazdasági élet fejlődése különben szükségszerűen szokott előidézni.”⁴⁰

E változatlanságnak köszönhető, hogy a kerületben az alkalmi lopásokon, kisebb betöréseken kívül nem történt komolyabb bűneset, sőt még a pesti kerületekben megjelenő „intellektuális bűncselekmények” sem jellemzőek itt.⁴¹ A rendőri megfigyelés elsősorban a Margit hídra és a hozzá csatlakozó főbb útvonalakra koncentrált, s 1913-ra már megindult az 1904-ben még csak tervezett terjeszkedés a Rózsadombon ekkor kialakuló villanegyed irányába.

A Duna mentén hosszan elnyúló Óbuda térszerkezetét tekintve jóval nehezebben volt áttekinthető, mint a viszonylag sűrűn beépített II. kerület. Talán ezért is figyelhető meg az, hogy a rendőrség elsősorban két központi helyre összpontosított, Újlakra a Császár-fürdővel és a Zsigmond térrel, valamint Óbuda központi részére, a Szentlélek térre és a vele szomszédos Fő térre. E két csomóponton kívül egyedül a Margit kórház kapott kitüntetett figyelmet; az 1904-es jelentés szerint

³⁹ Uo.

⁴⁰ *A Budapest...* 1913, 67.

⁴¹ Uo.

a kórház elé a meglévő őrszem mellé további két rendőrposzt kialakítását tervezték, ám ez 1913-ig még nem valósult meg. A terület fokozott rendőri felügyeletét minden bizonnyal a közelben található óbudai téglagyárak indokolták, amelyek hírhedt bűntanyák voltak ekkoriban.

Az 1913-as jelentés a pesti oldalon található kerületekről már jóval részletesebb társadalmi és bűnügyi térképet rajzol. Ebből a szempontból a IV. kerület, a Kiskörút által határolt régi pesti belváros jelentette a legkisebb problémát, mivel ott a jelentés szerint „a népesség túlnyomóan az intelligenciához számítandó elemekből áll.”⁴² Ezt a viszonylagos társadalmi homogenitást a fejezet szerzője a folyton növekedő lakbérékkel, valamint a kisméretű lakások hiányával magyarázza.⁴³ Ugyanakkor az általános gazdasági és a vele járó morális válság jeleként egyre növekedett a bűnözés a kerületben: „A létért való küzdelem nap nap után újabb áldozatokat terel a bűn karjaiba s mindinkább sűrűbben ismétlődő jelenségként olyanokat is, kik azelőtt a nyomort és a bűnt csak a sajtó lapjairól ismerték”.⁴⁴ Ezért talán nem véletlen, ha a város kereskedelmi központjában, a felsőbb társadalmi rétegek lakóhelyén főleg a lopások, betörések és a boltok kirablása szaporodott el.

A népességszámot és területet tekintve is legkisebb kerület rendőrségének a nehezen megfigyelhető külterületek problémájával sem kellett megküzdenie. Központi elhelyezkedésének, valamint kereskedelmi és turisztikai szerepének is köszönhető talán, hogy ez a zegzugos, kanyargós utcákkal, szabálytalan kis terekkel rendelkező, bonyolult térszerkezetű kerület az, ahol a leginkább kiteljesedhetett a rendőri térfigyelés. Jól látható a térképeken, hogy a korszak végére a kerület központi része, az Eskü tér és Kossuth Lajos utca, a Központi Városház és a kerület határát képező Kiskörút (Deák Ferenc utca, Károly körút, Múzeum körút, Vámház körút) mind kaptak legalább egy őrszemet.

Hasonlóan koncentrált volt a rendőri jelenlét Budapest pénzügyi centrumában, Lipótvárosban, az akkori V. kerület Nagykörútig terjedő részén is. Itt az Országház és a Kúria épülete mellett 1904-ben elsősorban a Szabadság tér, 1913-ban pedig a Dorottya és a Nádor utcák környéke kapott kiemelt figyelmet. Utóbbi – ahogy azt fent már említettük – annak köszönhető, hogy az 1910-es évek őrszemnövekményének jelentős része különböző pénzügyi épületek épületébe vagy az épület elé került. Az 1904-es főkapitányi jelentés tervezetéből ugyanakkor az is kiderül, hogy a rendőrség tervezte a Nagykörúton túl fekvő, jórészt

⁴² A Budapest... 1913, 69.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

még iparterületként funkcionáló, de fokozatosan beépülő rész felé történő terjeszkedést. Ez azonban 1913-ig csak részben valósult meg.

Az őrszemek itt bemutatott elhelyezkedése jól illeszkedik a kerület lakosságának térbeni eloszlásáról alkotott rendőrségi képbe. A jelentés szerint „szociális tagozódás szempontjából talán a főváros egy kerülete sem mutat annyi változatosságot, egyik kerület sem tagozódik oly különleges módon, mint a Lipótváros.”⁴⁵ A belső, Nagykörútig terjedő részt a jelentés írója két részre tagolja: az Alkotmány utcától a Deák Ferenc utcáig terjedő rész „nagykereskedők, pénzügyesek, iparvállalatok, bankbizományosok és általában a plutokratia lakóit öleli fel, akik a tőzsde – mint a kereskedelmi és pénzvilág lüktető élettere körül és annak közelében találják legzélyszerűbb elhelyezésüket”, az Alkotmány utcán túl eső részt pedig főleg középületek foglalták el.⁴⁶ A Lipót körúton túl elterülő részen, ahol nemrég még gőzmalmok és fatelepek voltak, azok a kereskedők, köz- és magánhivatalnokok laktak, „akik a Lipótváros belső részéből kiszorultak.”⁴⁷ Végül a kerület negyedik „övezetét” a gyártelepek képezték, az itt lakó munkáslakossággal.

Hasonló övezetes megoszlást lát a rendőrség a Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) – Király utca – Városligeti fasor által körülhatárolt Terézvárosban, a VI. kerületben is. A belső övezetet a Károly és a Váci körutak, valamint a Felső Erdősor (ma Szinyei Merse utca – Felső erdősor) határolja. Itt a „felső középosztállyal vegyes előkelőbb középosztály” lakóhelyei találhatóak, valamint ez a rész az „élénk kereskedelem központja” is. Ez a legsűrűbben lakott, leginkább beépített területe a kerületnek.⁴⁸ A következő övezetet a jelentés szerzője által „villa rayon”-nak nevezett, a Felső Erdősor utcától az Aréna (ma Dózsa György) útig terjedő részt jelenti, ahol mágnások, művészek és az „előkelőbb középosztály” lakik. Végül a harmadik övezetet az Aréna úton túli külterületek képezik, ahol a munkásság és a szegényebb néposztályok „szigetszerű letelepedése” figyelhető meg.

A rendőrség szociális térképén tehát az Aréna utat tekinthetjük a legfontosabb választóvonalnak, mely mintegy szakadékot képez a „jó-mód és szegénység, a megelégedettség és elégedetlenség között”. A társadalmilag és térben is élesen elkülönülő lakosság miatt a kapitány javasolja, hogy a kerületet rendőri szempontból osszák ketté, mondván a „megfelelő megfigyelés, állandó ellenőrzés és eredményes működés csak így lesz biztosítható”, mivel „a kerület külterületének lakosságá-

⁴⁵ *A Budapest...* 1913, 79–80.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ *A Budapest...* 1913, 83–84.

ból indulnak ki az egész országra kiható munkásmozgalmak”.⁴⁹ Ebből logikusan következik, hogy a VI. kerület a főváros bűnügyi statisztikájában „úgy számban, mint minőségben” a legnagyobb részt veszi ki.⁵⁰

Ehhez képest az útmutatóból vett adatok azt mutatják, hogy e külső területek az 1900-as évek elején még szinte egyáltalán nem álltak rendőri megfigyelés alatt, s az még 1913-ban is inkább csak a Mexikói útnál található vasúti csomópont felügyeletére terjedt ki. Ezt magyarázhatnánk persze a rendőrség állandó létszámhiányával is, ezt azonban megteszik helyettünk a jelentéseket író rendőrkapitányok. Az őrszemek szaporodtak ugyan, de nem elsősorban a jelentésben említett „problémás övezetben”, hanem az Andrassy úton, a Városligetben és – mintegy védgátat képezve az alsóbb osztályokkal szemben – az Aréna út környékén.

A kerületnek a jelentések által sugallt kettéosztottsága azonban némi árnyalásra szorul. Ha ugyanis rátekintünk egy korabeli térképre, akkor azon jól látható, hogy az Aréna úton túli területek jelentős része beépítetlen vagy csak ritkásan lakott terület, és a munkásmozgalmi megmozdulásoktól inkább csak a kerület északi részén található Angyalföldön kellett tartania a rendőrségnek. Ezt támasztja alá az 1912-es főkapitányi jelentés is, amely szerint Angyalföld a „jasszelemek táborozó helye”, s „bárhol zavargás, tüntetés üsse fel fejét, az utcza népe Angyalföldről kapja leghívebb romboló segéd csapatait”.⁵¹

A kerületek övezetekre osztását követi a VII. kerületi Erzsébetvárosról szóló jelentés szerzője is. E szerint a kerület lakossága társadalmi tagozódását tekintve négy részre oszlik. A Károly és az Erzsébet körút között elterülő rész, amely az „intenzívebb kereskedelem gócpontja”, a „műveltebb középosztály” lakóhelye. Az Erzsébet körút – Aréna út által határolt, újabban beépült területen már a „munkás és középosztály egyenlő arányban oszlik meg”. Az Aréna út e kerületnél nem jelentett olyan mély szakadékot, mint azt Terézváros esetében láthattuk: itt a villák és a munkáslakások keveredését figyeli meg a jelentés szerzője. Végül a negyedik övezetet Zugló alkotja, amely „már teljesen kültelekként jelentkezik s külterületként veendő”.⁵²

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ I. m. 1913, 86.

⁵¹ *A Budapest...* 1912, 73. A jelentés természetesen foglalkozik a május 23-i eseményekkel is, külön kiemelve a zavargások új elemeit is, melyek közül számunkra különösen az a jelenség érdekes, hogy a tüntetők nem egy helyen, koncentráltan jelentek meg, hanem különböző időben, „száz meg száz helyen” – ahogy a jelentés fogalmaz –, kisebb csoportokban jelentek meg. Ehhez az új taktikához a rendőrség is megpróbált alkalmazkodni: automobilbérlő cégek által felajánlott gépkocsik segítségével próbálták meg gyorsabban elérni a zavargások helyét. *A Budapest...* 1912, 75.

⁵² *A Budapest...* 1913, 91–92.

Érdekes, hogy a kerületről szóló jelentés egyáltalán nem említi a városrész leghírhedtebb területét, az úgynevezett „Csikágót”, amelyet a korabeli Budapest árnyoldalait több írásában is ábrázoló szerzőpáros, Tábori Kornél hírlapíró és Székely Vladimír rendőrfogalmazó a következőképpen jellemez: „A modern Budapestnek van egy nemrég kiépült városrésze a keleti pályaudvar mellett, egyfelől a Csömöri-út és Damjanich-utca, másfelől a Rottenbiller-utca és Aréna-út között, amelyet a néphumor találóan Csikágó-nak nevezett el. Amerikai méretek szerint, boszorkányos gyorsasággal létesült a hatalmas épületcsoport s épp oly hamar tett tönkre egy csoport vállalkozót, mikor az építőválság beütött. A főnévből aztán melléknevet is csináltak. A csikágói ember ugyanaz a főváros társadalmában, ami a spekulációszülte és krachot-szülő Csikágó-házcsoport a főváros épületei közt. Csikágó minden kétes exisztencia.”⁵³

Bármennyire is kétes hírű volt az Erzsébetvárosnak ez a hatalmas tömbje, a rendőrség inkább annak határain, a fenti szövegben jelzett négy utca kereszteződésénél helyezkedett el, mindössze két őrszemmel „merészkedett” a Csikágó legmélyébe.

A jelentés szerint a kerület közbiztonsági állapota kielégítő: „A bűnözés keretei kitágultak ugyan, az esetek azonban inkább tömegükkel mennek túl a rendes fluktuálás méretein. Különösen a lopások, a betörésfajták szaporodtak.”⁵⁴ Ennek ellenére itt is a külső területek megfigyelésének növelését javasolják. Mégis elismételhetjük ugyanazt, amit a VI. kerülettel kapcsolatban mondtunk: a Mexikói úti vasúti síneken túl csupán egy-két őrszemnek kellett hatalmas területeket szemmel tartania, az 1904 és 1913 között történt őrszemgyarapítás pedig elsősorban a Kerepesi és Csömöri utakra, valamint a Stefánia út környékére koncentrált.

A VI. és VII. kerület mellett Budapest legnépesebb kerülete a VIII. kerület, azaz a Józsefváros. A viszonylag egységesen beépült, minimális külterülettel rendelkező kerületet nem lehet az előzőekhez hasonlóan övezetekre osztani, így a jelentés sem elemzi részletesen a lakosság térbeli eloszlását. Aggasztónak találja viszont, hogy a más városrészekből kiszoruló „alsóbbrendű néposztályhoz” tartozó lakosság itt keres magának lakóhelyet „lebujokban, tömeg- és zsúfolt lakásokban”, ami különösen megnehezíti a kerületi rendőrség munkáját.⁵⁵

Az őrszemek térbeni eloszlásában 1904–1913 között nem figyelhető meg lényeges változás. A korszak végére elsősorban a kerület határait

⁵³ Székely–Tábori 1908, 5.

⁵⁴ *A Budapest...* 1913, 92.

⁵⁵ I. m. 1913, 94.

képező Kerepesi, Köztemető, Orczy és Üllői utakat erősítették meg. Utóbbi már a IX. kerületi kapitányság rendőreivel közösen figyelték a józsefvárosi rendőrök.

Ferencváros ismét azon kerületek közé tartozik, amelyek erősen tagolt térszerkezetet mutatnak fel. A jelentős részben kültelekből álló kerület belső, Nagykörút által lezárt részét jórészt a középosztály lakja, ezen túl pedig elsősorban a munkáslakosság jellemző. A kerület külső része „valóságos gyárváros, melynek munkásai nagyobbrészt a közeli községekben: Kispesten, Erzsébetfalván, Soroksárt és Csepelen laknak”.⁵⁶ A kerület közbiztonsági szempontból kritikus pontját a Gubacsi dűlő és Erzsébetfalva között elterülő, a város határát képező fás terület – ahogy az 1913-as jelentés fogalmaz, „véderdő” – jelentette, ahol ekkoriban rablóbandák garázdálkodtak. A környéken lakók által csak „Kis-Bakonyinak” nevezett rész különösen fontos Erzsébetfalva szempontjából, mivel az erzsébetfalvi munkások, akik a fegyvergyárban dolgoztak, ezen a területen keresztül jártak gyalogosan munkába. Az *Erzsébetfalvi Közlöny* szerint egészen odáig fajultak a dolgok, hogy a „különbén erős, izmos fegyvergyári munkások [...] csak csoportosan bátorzkodnak ezt a zsványtanyát megközelíteni”.⁵⁷ A terület rendőri szempontból „senkiföldjének” számított, mivel a Pest megyei csendőrség nem léphette át a főváros határát, a budapesti rendőrök pedig az újságíró csípős megjegyzése szerint ritkán vetődtek errefelé. Sőt, „megesik, hogy míg az egymást sűrűen felváltó csárdákban szórakozik [az „államrendőr”], addig hangzanak ki a sűrűségből a megtámadottak segélykiáltásai”.⁵⁸

A nagy területen elterülő, ugyanakkor viszonylag kis lakossággal rendelkező Kőbányáról az 1913-as jelentés szerzője igen pozitívan nyilatkozik: „A jövő fejlődés nagy arányú képét veti előre az elmúlt évben a X. kerület. A lóversenytér, az orsz. tenyész-állatvásártér óriás méretű építkezései a Maglódi és Gyömrői-úton épülő új gyárak a munkások százaival növelte a lakosság számarányát és szűkítette egyben az üresen álló nagy telkek terjedelmét.”⁵⁹ Ennek azonban rendészeti szempontból is fontos következményei voltak, mivel a lakosság és a beépített területek növekedése is több feladatot rótt a rendőrségre.

A jelentés ki is jelöli a kerületnek azon pontjait, ahol a rendőrség már nem tudta megfelelően ellátni megfigyelő feladatát. Ide tartoznak a Gyömrői és Ceglédi utak, a kerület teherpályaudvarai, Rákosfalva, a

⁵⁶ I. m. 1913, 100–102.

⁵⁷ *Erzsébetfalvi Közlöny*, 1898. június 26.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ *A Budapest...* 1913, 102–103.

lóversenytér és az állatvásártér. E területeket a szerző szerint „ma már ki kell kapcsolni a külterület forgalmából”, és a külterület besorolás már csak a rákoskeresztúri temető és a felsőrákosi szántóföldekre volt érvényes.⁶⁰

A rendőri térfigyelés budapesti terjeszkedését követően érdemes néhány bekezdés erejéig átlépni Budapest határait, ahogyan a fővárosi rendőrség is megtette azt a korszakban.

A századfordulós Budapest fejlődésének egyik fontos problémáját a várost körülvevő, a fővároshoz hasonló, sőt néha azt meghaladó mértékben fejlődő elővárosok képezték. Ezek – a nagyarányú népességnövekedés miatt – közbiztonsági szempontból is komoly feladatot jelentettek a rendőrség számára. E gondok megoldását az állam a fővárosi rendőrség hatáskörének kiterjesztésében látta. Korszakunk során a Fővárosi Államrendőrség hatásköre az 1881: XXI. számú rendőrségi törvényben meghatározotthoz – azaz az 1872: XXXVI. törvénycikk alapján megalakuló főváros összes bel- és külterületéhez – képest kétszer is bővült. Előbb az 1889: XLVI. számú törvénycikk alapján Újpest és Rákospalota községekre terjesztették ki az államrendőrség hatáskörét. E döntés legfőbb indoklása az volt, hogy Rákospalota és Újpest volt az a két település, ahová a fővárosból a rendőrség által kiűzött notórius gonosztevők átköltöztek, hogy innen „ingázva” folytathassák fővárosi tevékenységüket.⁶¹

Azt, hogy Pest vármegye elégedett volt a fővárosi rendőrség munkájával, jól mutatja, hogy 1896-ban kérvényt nyújtanak be Cinkota és Mátyásföld, Csömör és Pestszentmihály, Soroksár (Erzsébet- és Kossuth-falva, Gubacs, Gyál és Péteri pusztákkal és telepekkel együtt), Kispest és Szentlőrinc, Budaörs, Budafok és Albertfalva rendőri felügyelet alá vonására. Az 1896-os kérvényt a belügyminiszter elutasította, de végül még az első világháború kitörése előtt, 1912-ben Erzsébetfalva, Kispest és Pestszentlőrinc községek is a Fővárosi Államrendőrség hatáskörébe kerültek.⁶²

⁶⁰ Uo.

⁶¹ I. m. 1896, 58. Ez persze nem csak azt jelzi, hogy a kialakuló modern rendőrség mennyire hatékonyan végezte bűnüldöző munkáját, hanem egyben rámutat a főleg kisebb bűncselekmények elkövetői, valamint a koldusok és csavargók ellenében alkalmazott kitoloncolás hatástalanságára is. A főkapitányi jelentések ugyanis többször említik, hogy hiába toloncolják ki a nem kívánatos elemeket a fővárosból, ha azok a környéken letelepedve és az egyre javuló közlekedési lehetőségeket kihasználva vissza-visszatérnek Budapestre. A rendőrségi hatáskör kiterjesztése egyébként a bejelentési kötelezettség itteni meghonosítását is magával vonta, így a lakosság ellenőrzése és a nemkívánatos elemek eltávolítása ezen a szinten is követte a budapesti gyakorlatot.

⁶² 1912: LX. tc. a Budapest Székesfővárosi m. kir. Államrendőrség hatáskörének Erzsébetfalva, Kispest és Pestszentlőrinc községek területére való kiterjesztéséről *Magyar Törvénytár*, 1912. évi törvénycikkek. Budapest, 680–681.

Az 1912: LX. számú törvényhez lábjegyzetben fűzött indoklás jól jelzi az állam hozzáállását a rendőrség hatáskörének kiterjesztéséhez. Hangsúlyozzák, hogy „a fővárossal szomszédos, rohamosan fejlődő községeknek rendészeti igazgatása egészen más szabályozást és intézést kíván, mint egyéb községeké, hogy lakosságuk személyi- és vagyonbiztonsága kellőképpen megóvható legyen.”⁶³ Az indoklás szerint e helységek közbiztonsági szempontból inkább hasonlítanak a fővárosra, mint egyéb vidékekre, továbbá a rendőrség hatáskörének kiterjesztése nem csak az érintett település, hanem maga a főváros közbiztonságára is pozitívan fog kihatni.⁶⁴

Ha végignézzük a felsorolt Budapest környéki településeket – főleg a ténylegesen megvalósult hatáskörbővítés irányát – akkor első pillantásra az az állítás látszik beigazolódni, miszerint a rendőrség a főleg munkáslakta területeken növelte jelenlétét. Elsősorban Pest környéki, a századfordulótól kezdve komoly népességnövekedést felmutató településekről van szó, amelyek lakosságának nagy hányadát a Budapest gyárövezetében, valamint a helyben fokozatosan kiépülő nagyiparban dolgozó munkások teszik ki. A felsorolásból kilógó Buda környéki települések kevésbé sorolhatók ide, ám ezek fővárosi rendőri felügyelet alá helyezése inkább „preventív természetű” lépés lett volna – ahogy az 1897-es főkapitányi jelentés fogalmaz.⁶⁵

A rendőrségi források azonban nem az elővárosi munkástömegek feletti ellenőrzést említik a hatáskör kiterjesztésének fő indokaként. Egyedül az 1912: LX. számú törvényhez lábjegyzetben fűzött indoklás utal arra, hogy az 1908-ban a pénzügyminisztérium által megvásárolt kispesti részen létrehozott munkástelep, a majdani Wekerletelep is szerepet játszott a rendőrségi ellenőrzés kiterjesztésében.⁶⁶ A *Budapesti útmutató*nak az újpesti, kispesti és pestszentlőrinci, valamint erzsébetfalvi kapitányságra vonatkozó adataiból jól látszik, hogy az itteni rendőri jelenlét már a kiterjesztés időpontjában sem volt elegendő a dinamikus növekvő elővárosok állandó figyelő szolgálatának ellátásához. Ezért aztán erős a gyanú, hogy a rendőrségi figyelő szolgálat itt sem elsősorban a munkáslakosság „kényszer-akkulturációjának” eszköze volt, s hogy a Fővárosi Államrendőrség hatáskör-kiterjesztésének hátterében a köztérbeli állandó jelenlét helyett a bejelentési kö-

⁶³ *Magyar Törvénytár*, 1912. évi törvénycikkek. Budapest, 680.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Jelentés 1897, 5.

⁶⁶ 1912: LX. a Budapest Székesfővárosi m. kir. Államrendőrség hatáskörének Erzsébetfalva, Kispeszt és Pestszentlőrincz községek területére való kiterjesztéséről. *Magyar Törvénytár*, 1912. évi törvénycikkek. Budapest, 680–681.

telezettség bevezetése állt, ami – elméletben – lehetővé tette, hogy az elővárosi övezetből is eltüntessék a nemkívánatos elemeket, az „ingázó” bűnözőket, a csavargókat és a koldusokat.

A rendőri térfigyelés működés közben

A fővárosi rendőrség által teljesített figyelőszolgálat egyszerre több célt szolgált: az utcán posztoló rendőr feladata volt annak ellenőrzése, hogy az utcán közlekedő lakosság betartja-e a köztérben való viselkedés – törvények és rendeletek, valamint különböző városi szabályzatok által megszabott – normáit. Ezen összetett feladat gyakorlatban való működésének mutatói lehetnek a különböző rendőrségi statisztikák. A korszak statisztikai adatgyűjtése ugyan nem teszi lehetővé, hogy a mai bűnügyi térképekhez⁶⁷ hasonlóan elhelyezzük a bűnözést a korszak Budapestjének térképén, arra viszont lehetőséget ad, hogy figyelemmel kísérjük a fent bemutatott figyelőrendszer hatékonyságának időbeli változásait, s így választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a rendőrség térbeli elhelyezkedésének változásai befolyásolták-e a köztérben tanúsított normaszegő viselkedés gyakoriságát.⁶⁸

1. táblázat. Kihágási feljelentések száma kerületenkénti bontásban

<i>Kerület</i>	<i>1904</i>	<i>1908</i>	<i>1912</i>
I.	2325	2164	3335
II.	3695	4979	3341
III.	2595	2679	1765
IV.	5453	7357	2954
V.	4615	5379	4556
VI.	10 788	19 765	18 182
VII.	18 332	27 395	13 122
VIII.	17 152	15 183	6662
IX.	7717	7842	8174
X.	2075	2541	4763

Forrás: *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1913–1920.*

⁶⁷ Egy aktuális budapesti bűnügyi térképpel foglalkozik a *Térinformatika* című folyóirat 2003/1. száma, lásd <http://terinformatika.geocentrum.hu/2003-1/cikk10.html>

⁶⁸ Persze tisztában vagyunk azzal, hogy a hatalom által termelt adathalmaz sohasem lehet objektív mérőeszköz, jelen esetben azonban éppen ez teszi érdekessé a forrást.

Erre a legalkalmasabbnak a különböző kihágásokra vonatkozó rendőri statisztikák bizonyulnak. A kihágásnak minősülő cselekmények jelentős része ugyanis olyan szituációt feltételez, amelyben az utcán posztoló rendőrnek mint feljelentőnek, intézkedő közegnek vagy éppen sértettnek fontos szerep jut. Ráadásul – a korszak rendőri statisztikáinak hála – egyedül a kihágási statisztikák tartalmaznak kerületenkénti bontást, így többé-kevésbé követhető a kisebb, többnyire pénzbüntetéssel járó törvényszegések térbeli eloszlása is. Jól látható, hogy a kihágási feljelentések aránya a főváros legnépesebb és egyben legforgalmasabb részein, a VI., VII. és VIII. kerületekben volt a legnagyobb. Ugyanakkor itt figyelhető meg a leglátványosabb változás is a kihágási adatokban: az 1908-as adatokhoz képest mind a VII., mind pedig a VIII. kerületben kevesebb mint a felére csökkent a kihágási feljelentések száma. Talán nem véletlen, hogy ez a két kerület azon városrészek között szerepelt, ahol a legnagyobb mértékű őrszembővítés zajlott a korszak folyamán.

A kihágások mellett a toloncházi statisztika is érdekes lehet szempontunkból. A razziák mellett ugyanis elsősorban az utcai figyelő szolgálat során kerültek leginkább a rendőrség „látókörébe” az utca rendjére veszélyes elemek.

2. táblázat. Toloncházi statisztika 1904-ben és 1912-ben

<i>Toloncházba kerülés oka</i>	1904	1912
Csavargás	1288	2722
Ismételt csavargás	1894	n. a.*
Koldulás	1331	703
Ismételt koldulás	769	439
Minősített koldulás	52	56
Tilos visszatérés	2311	1927
Verekedés	331	451
Bordélyszabályok áthágása	676	683
Titkos kéjelgés, leánykerítés	208	163
Részegség	1661	1452
Hajtási szabályok áthágása	753	994
Cselédtörvény megszegése	566	409
Katonai jelentkezési szabályok áthágása	175	1
Amerikába útlevél nélkül szándékolt kivándorlás	2438	1635
Átkelési tolonc	1742	4218
Egyéb ok	7047	6409

* Az 1912-es statisztikában már nem jelenik meg külön ez a kategória.

Forrás: *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1913–1920.*

A táblázatokból az derül ki első pillantásra, hogy a századfordulótól az első világháborúig terjedő időszakban a rendőrség kihágásokkal kapcsolatos „eredményei” nem változtak sokat, a statisztikai adatokban megfigyelhető kisebb-nagyobb hullámzások valószínűleg nem a rendőrség hatékonyabb (vagy éppen hatástalanabb) tevékenységének, hanem egyéb, itt nem tárgyalandó tényezők befolyásának köszönhetők.

Amíg azonban a bűnügyi statisztikákkal kapcsolatban a bűncselekmények számának növekedését többnyire a bűnüldöző szervek hatékonyabb működésével szokás magyarázni, addig a kihágási statisztikával kapcsolatban inkább ennek ellenkezője igaz: a kihágások számának *viSSzaesése* mutatja a rendőrség mint elrettentő erő hatékonyabb működését. A kihágási adatok budapesti stagnálása pedig éppen arra utal, hogy a városi tér fokozatos rendőri birtokbavétele viszonylag sikeres volt. Ezt bizonyítja az is, hogy miközben Budapest lakossága 1900 és 1910 között 733 ezerrel mintegy 880 ezerre nőtt, addig a városlakók által elkövetett kisebb törvényszegések száma nem növekedett ugyanabban a mértékben. Ez pedig – legalábbis részben – az utcán posztoló rendőrök „kényszer-akkulturációs” hatásának volt köszönhető. Úgy látszik, hogy a város nyilvános tereiben közlekedő és élő emberek fokozatosan alkalmazkodtak a különböző szabályzatok, törvények és rendeletek által megszabott viselkedési normákhoz.

A figyelőszolgálatot teljesítő rendőr nevelő hatása azonban a városnak kizárólag azon tereiben érvényesülhetett, ahol ténylegesen jelen volt a rendőri hatalom. Így maradtak a városban olyan pontok, *terra incogniták*, amelyek éppen emiatt a társadalmi rendre veszélyes eszmék és a bűnözés fészkeként jelentek meg a városi elit és a hatalom gondolkodásában. Ezek pedig többnyire olyan területek voltak, amelyek a középosztályi bérpaloták és villanegyedek határain túlra estek.

Amint azt Gyáni Gábor a „vérvörös csütörtök” kapcsán már megállapította, a rendőrség köztérben való állandó jelenléte a város szociális megosztottságának térbeli struktúráját látszik visszatükrözni: a polgárság világa élesen elválik a munkásság szociális terétől.⁶⁹ Ezt az elválasztást, a „polgári” és „veszélyes” elemek szegregációját tükrözi az az övezetes térszerkezeti beosztás is, amely meghatározta a korszak rendőrségi diskurzusát. A különböző várostörténeti-szociológiai kutatások azonban már korábban rámutattak, hogy Budapesten korántsem volt olyan erős a különböző társadalmi csoportok térbeli szegregációja, mint a nyugat-európai és amerikai nagyvárosokban.⁷⁰ A rendőrség Budapestről alkotott kognitív térképét azonban mégis a különböző

⁶⁹ Gyáni 1989, 353.

⁷⁰ Csanádi-Ladányi 1992.

társadalmi csoportok viszonylagos térbeli elkülönülése határozta meg, ami összefügg a korabeli bűnüldöző szervekre jellemző gondolkodásmóddal, amelyet a leegyszerűsítő általánosítás, a típusokban, sémákban való gondolkodás jellemzett.⁷¹ A fővárosi rendőrség figyelő szolgálatának hétköznapi gyakorlata, a városi térben való állandó jelenléte pedig annyiban tükrözte ezt a kognitív térképet, hogy az utcán posztoló rendőrközegek mintegy védgátat vontak a középosztályi magántulajdon és a munkáslakta tér közé. Az utcán posztoló rendőrből kiinduló „kényszer-akkulturációs” nyomás tehát inkább a polgári rétegek „felségterületén” érvényesülhetett, mint a munkások „hazai pályáján”.

Irodalom

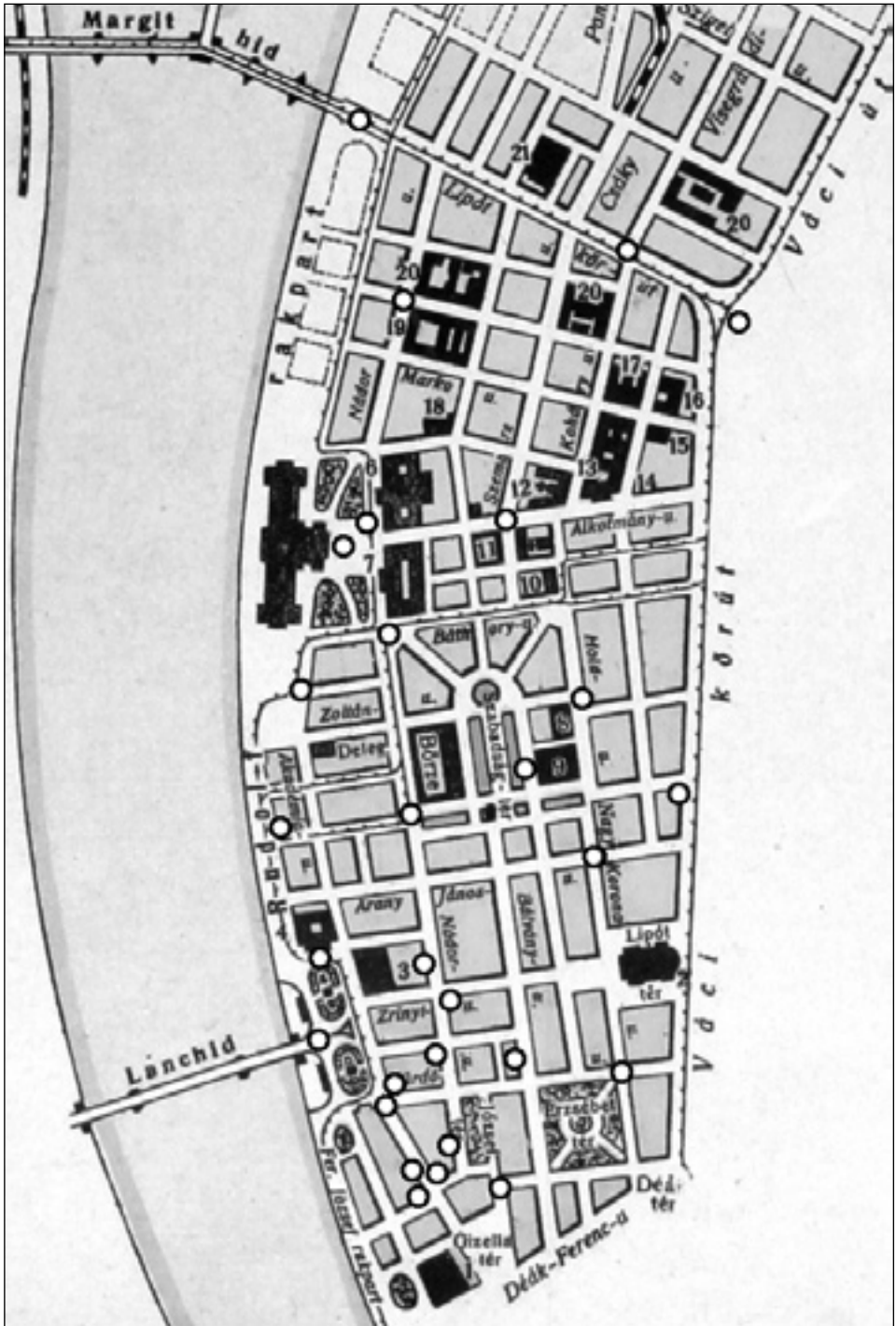
- A Budapest Fő- és Székvárosi Állami Rendőrség évi működése.* 1895–1913. Budapest. A fővárosi államrendőrség. *Rendőri Lapok*, 1894. október 14., 5.
- Bálint Marcell 1999. *Elmondom, mert így történt...* Budapest, Háttér Kiadó.
- Becker, Peter 2002. *Verderbnis und Entartung.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Békés István 1973. *Szegény ember gazdag városban. Fejezetek Budapest művelődéstörténetéből, 1867–1917.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Budapest Székesfőváros Szabályrendeletei Szabályzatai és utasításai* 1905. 6. kötet, Budapest, 207–260.
- Budapest székes főváros statisztikai évkönyve 1904.* Budapest.
- Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1907–1908.* Budapest.
- Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1909–1912.* Budapest.
- Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1913–1920.* Budapest.
- Budapest székesfőváros területének térképe 1908.* Budapest. Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, leltári szám: 2199. 1–69
- Budapesti cím- és lakásjegyzék, 1904–1905.* Budapest.
- Budapesti útmutató 1913.* Az utca rendje. Budapest.
- Czaga Viktória et al. 1995. *A fővárosi rendőrség története (1914-ig).* Budapest, Budapesti Rendőr-főkapitányság.
- Csanádi Gábor – Ladányi János 1992. *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Cséfalvy Zoltán 1990. *Térképek a fejünkben.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gyáni Gábor 1990. A városi mikroterek társadalomtörténete. *Tér és Társadalom*, 1. szám 1–13.
- Gyáni Gábor 1991. Fővárosi zavargások a dualizmus évtizedeiben. In Á. Varga László (szerk.) 1989. *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok.* Salgótarján, Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei Levéltárból 16. 345–355.

⁷¹ Lásd Becker 2002. Ez a fajta gondolkodásmód nem csak a rendőrség bűnözőképében jelent meg: a korszak újságírói – köztük a már idézett Tábori Kornél – is hajlottak az effajta sztereotip gondolkodásra.

- Gyáni Gábor 1998. *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940.* Budapest, Új Mandátum.
- Kassák Lajos 1957. *Egy ember élete.* Budapest.
- Laky Imre 1906. *Rendőrközegek tankönyve.* Budapest.
- Lindenberger, Thomas 1995. *Straßenpolitik. Zur Sozialgeschichte der öffentlichen Ordnung in Berlin 1900 bis 1914.* Bonn, Dietz.
- Magyar Törvénytár, 1912. évi törvéncikkek. Budapest.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 1906. Budapest.
- Rabló fészek. *Erzsébetfalvi Közlöny*, 1898. június 26.
- Rédey Miklós – Bokelberg Ede (szerk.) 1904. *Budapesti Útmutató. Rendőrségi zsebkönyv.* Budapest.
- Székely Vladimír – Tábori Kornél 1908. *Nyomorultak, Gazemberek.* Budapest.
- Tanúságtevők. *Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1905–1918.* 1976. Budapest.
- Zigány Árpád 1906. *A máramarosi herceg.* Budapest.

A rendőr őrszemek elhelyezkedése a főváros pénzügyi központjában, az V. kerületben, 1904.

A rendőri figyelő szolgálat a Lipótvárosban, 1913.